

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 3, 2019. Issue 2.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
COBISS.CG-ID 32743952

ISSN 2536-5592

Publisher: Center for Geopolitical Studies

Center for Geopolitical Studies

Časopis *Montenegrin Journal for Social Sciences* upisan je u evidenciju medija, Ministarstva kulture Crne Gore pod rednim brojem **782**.

MJSS

MONTENEGRIN JOURNAL FOR SOCIAL SCIENCES

Volume 3, 2019. Issue 2. Podgorica, December 2019.

Publishing this issue of MJSS was supported by the Ministry of Science of Montenegro

Editor in Chief: Adnan Prekić

Editors: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

International editorial board: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences is indexed in: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Proofreading and lecture in English: Danijela Milićević

Proofreading and lecture in Montenegrin: Miodarka Tepavčević

Address: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Montenegro;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Prepress and print: Pro file – Podgorica

Circulation: 200 copies

Volume 3, 2019. Issue 2. Podgorica, December 2019.

CONTENTS:

NUMBER OF BOSNIAKS FROM SANDZAK IN TURKEY Sasa MRDULJAS	167
THE CREATION OF THE MONTENEGRIN MONETARY SYSTEM Jovan MUHADINOVIC	189
THE PRESSURE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE ON MONTENEGRO TO RENOUNCE ITS NATIONAL POLICY IN HERZEGOVINA Nada TOMOVIC	203
MONTENEGRO IN THE FIRST WORLD WAR (1914-1918) Nenad PEROSEVIC	213
REVIEWS:	225
DEBATE: DIGITAL TECHNOLOGIES AND HUMANITIES Ivan TEPAVCEVIC	227
SCIENTIFIC CONFERENCE: FROM AB REVOLUTION TO NATO Amel DURUTLIC	233
LECTURE: 30 YEARS SINCE THE FALL OF THE BERLIN WALL Artur DMOCHOWSKI	235
ANATOMY OF ONE TRIAL, BOOK REVIEW: NEVENKA TROMP - SMRT U HAGU Adnan PREKIC	239
KING PETAR, BOOK REVIEW: ČEDOMIR ANTIĆ - KRALJ PETAR PRVI Milan SCEKIC	243
RARE SCIENTIFIC AND RESEARCH SUCCESS, BOOK REVIEW: RADOJICA PAVIČEVIĆ - WERK Slobodan CUKIC	253
MEMOIR OF MONTENEGRIN PRINCESS, BOOK REVIEW: MILICA JUTA PETROVIĆ NJEGOŠ – MEMOARI JEDNE NJEMAČKE PRINCEZE Nenad PEROSEVIC	257
GUIDE TO UNDERSTANDING CRIME, BOOK REVIEW: MAX BERGHOLZ, NASILJE KAO GENERATIVNA SILA Adnan PREKIC	259
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	265

Glavni i odgovorni urednik: Adnan Prekić

Urednici: Živko Andrijašević, Dragutin Papović, Ivan Tepavčević

Međunarodni uređivački odbor: John K. Cox, North Dakota State University, Fargo, UNITED STATES; Tvrtko Jakovina, University of Zagreb, Zagreb, CROATIA; Lidia Greco, University of Bari, Bari, ITALY; Helena Binti Muhamad Varkkey, University of Malaya, Kuala Lumpur, MALAYSIA; Vít Hloušek, Masaryk University, Brno, CZECH REPUBLIC; Adrian Hatos, Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj, ROMANIA.

Montenegrin Journal for Social Sciences indeksira se u sljedećim naučnim bazama: CEOL - Central and Eastern European Online; ERIH PLUS; Google Scholar; Index Copernicus; CiteFactor; Scientific Indexing Services (SIS); ISRA - Journal impact factor; Electronic Journals Library; ROAD; General Impact Factor; OAJI - Open Academic Journals Index.

Lektura i korektura na engleskom: Danijela Milićević

Lektura i korektura na crnogorskom: Miodarka Tepavčević

Adresa: Danila Bojovića bb 81 400 Nikšić, Crna Gora;

E-mail: mjss@ucg.ac.me

www.mjss.ac.me

Priprema i štampa: Pro file – Podgorica

Tiraž: 200 primjeraka

Volume 3, 2019. Issue 2. Podgorica, December 2019.

SADRŽAJ:

BROJ SANDŽAČKIH BOŠNJAKA U TURSKOJ Saša MRDULJAŠ	167
FORMIRANJE CRNOGORSKOG MONETARNOG SISTEMA Jovan MUHADINović	189
PRITISCI AUSTROUGARSKJE DA CRNA GORA ODUSTANE OD SVOJE NACIONALNE POLITIKE U HERCEGOVINI Nada TOMOVIĆ	203
CRNA GORA U PRVOM SVJETSKOM RATU (1914-1918) Nenad PEROŠEVIĆ	213
PRIKAZI:	225
DEBATA: DIGITALNE TEHNOLOGIJE I HUMANISTIČKE NAUKE Ivan TEPAVČEVIĆ	227
NAUČNA KONFERENCIJA: OD AB REVOLUCIJE DO NATO-a Amel DURUTLIĆ	233
PREDAVANJE: TRIDESET GODINA OD PADA BERLINSKOG ZIDA Artur DMOCHOWSKI	235
ANATOMIJA JEDNOG SUDSKOG PROCESA, PRIKAZ KNJIGE: NEVENKA TROMP - SMRT U HAGU Adnan PREKIĆ	239
KRALJ PETAR, PRIKAZ KNJIGE: ČEDOMIR ANTIĆ - KRALJ PETAR PRVI Milan SČEKIĆ	243
RIJEDAK NAUČNI I ISTRAŽIVAČKI PODVIG, PRIKAZ KNJIGE: RADOJICA PAVIĆEVIĆ - WERK Slobodan ČUKIĆ	253
MEMOARI CRNOGORSKE PRINCEZE, PRIKAZ KNJIGE: MILICA JUTA PETROVIĆ NJEGOŠ – MEMOARI JEDNE NJEMAČKE PRINCEZE Nenad PEROŠEVIĆ	257
VODIČ ZA RAZUMIJEVANJE ZLOČINA, PRIKAZ KNJIGE: MAX BERGHOLZ, NASILJE KAO GENERATIVNA SILA Adnan PREKIĆ	259
UPUTSTVA ZA AUTORE	267

Review

VODIČ ZA RAZUMIJEVANJE ZLOČINA

Prikaz knjige: Max Bergholz, *Nasilje kao generativna sila*, Buybook, Sarajevo/Zagreb, 2018. str. 410.

Adnan PREKIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy - History department,
Danila Bojovića bb, Nikšić, Montenegro
e-mail: adnanp@ucg.ac.me

Knjiga američkog profesora Maksa Bergholca (*Max Bergholz*), u regionalnim historiografskim krugovima, predstavljena je kao jedna od najznačajnijih studija, koja se proteklih godina pojavila na engleskom govornom području. Knjigu profesora istorije na katedri za istoriju Univerziteta Concordia u Montrealu, odnosno njen prevod sa engleskog jezika, objavila je sarajevska izdavačka kuća *Buybook*, pod nazivom: *Nasilje kao generativna sila: identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*.

U trenutku kada se našla pred čitaocima, knjiga je već dobila nekoliko prestižnih svjetskih nagrada, među kojima i jedno od najznačajnijih priznanja na engleskom govornom području iz oblasti evropske istorije. To je nagrada *Herbert Baxter Adam*, koju dodjeljuje jedno od najreprezentativnijih udruženja istoričara – *American Historical Association*. Sarajevsko izdanje je prevod knjige: *Violence as a Generative Force: Identity, Nationalism, and Memory in a Balkan Community*, koju je objavila renomirana američka izdavačka kuća *Cornell University Press*, 2016. godine.

- - - -

Veliko interesovanje za knjigu Maksa Bergholca, pored značajnih nagrada koje su je preporučile, pokrenula je i sama tema koju autor analizira, ali i istraživački pristup prema jednoj od najkontroverznijih historiografskih tema Jugoistočne Ev-

rope. Istraživanje zločina i nasilja koje je inspirisano vjerskim i nacionalnim razlikama, decenijama je kontroverzna tema u svim nacionalnim historiografijama država nastalih na prostoru bivše Jugoslavije. Na te okolnosti ukazao je i autor u predgovoru knjige, objašnjavajući da je jedna od najvećih zamjerki postojećih historiografskih radova nedostatak dublje analize o uzrocima nasilja. Primjećuje da su zločini inspirisani etničkim i vjerskim razlikama detaljno opisani, ali ne i objašnjeni, kao i da postoji naglašena potreba historičara da koriste narativ „*krvave zemlje*”. To podrazumijeva selektivan opis stradanja isključivo jedne etničke zajednice, uz slikovite i detaljne opise zločina, kao i potpunu dekontekstualizaciju okolnosti i uzroka nasilja.

Sa takvih polaznih pozicija, Bergholz postavlja i osnovnu istraživačku hipotezu: *Da li su etničke, odnosno vjerske ili nacionalne pripadnosti osnovni generator nasilja u mješovitim sredinama?* To je istraživački veoma zahtjevna hipoteza, jer se razlikuje od uvriježenih narativa postojećih historiografskih radova o ovoj temi. U tim radovima uglavnom se insistira na tezama da su zločini tokom ratnih sukoba inspirisani vjerskim i nacionalnim razlikama. Po tom obrascu, zločini se tumače kao nešto što je unaprijed isplanirano, dok se zajednice smatraju nosiocima istorijskih procesa u kojima žrtve ili zločinci moraju pripadati samo jednoj vjerskoj ili nacionalnoj grupi. Bergholz nudi drugačiju perspektivu, navodeći da vjerska i nacionalna pripadnost ne moraju nužno biti generator nasilja. Po njegovom tumačenju, u konfliktnim situacijama, etnički, odnosno vjerski ili nacionalni ključ ne mora nužno biti pokretač nasilja. Takvim pristupom i tumačenjem istorijskih procesa, odstupa od dominantne percepcije da su naslijeđene forme vjerske ili nacionalne identifikacije dominantan izvor nasilja u konfliktnim situacijama.

- - - -

Za analizu ovako zahtijevnog istraživačkog zadatka, autor koristi iskustvo jedne multikonfesionalne i multinacionalne zajednice tokom prve ratne godine Drugog svjetskog rata. To je istorijsko iskustvo Kulen Vakufa, grada na zapadu Bosne i Hercegovine, koji je imao složeno istorijsko naslijeđe. Ovo naslijeđe bilo je opterećeno tradicionalnim sukobima inspirisanim vjerskim razlikama, ali je istovremeno imalo i iskustvo viševjekovnog perioda zajedničkog i harmoničnog života. U takvoj zajednici, za samo nekoliko mjeseci 1941. godine, ubijeno je oko 3. 300 ljudi, što čini 20% njene ukupne populacije. Još tragičnija je činjenica da zločine nijesu počinile vojne trupe koje su došle sa strane, već su i žrtve i zločinci bili komšije koji su se poznavali, saradivali i živjeli jedni pored drugih do početka rata. U tri poglavlja

knjige: 1. *Historija*; 2. 1941. i 3. *Nakon nasilja među zajednicama*, Bergholc na iskustvu Kulen Vakufa iz 1941. godine, objašnjava povezanosti vjerske i nacionalne pripadnosti sa nasiljem i zločinima.

U prvom poglavlju knjige (*Historija, 21–76 str.*) autor je čitaocima približio istorijsko nasljeđe Kulen Vakufa od samog osnivanja grada i naseljavanja islami-ziranog slovenskog stanovništva Like, koje nakon poraza Osmanlija kod Beča 1689. godine, naseljava ove krajeve. U ovom djelu knjige opisuju se unutrašnja dinamika ove multikonfesionalne zajednice, u kojoj su pored muslimana živjeli i hrišćani pravoslavne i katoličke vjeroispovijesti. Bergholc posebno objašnjava prelomne trenutke u istoriji ovog prostora, kao što je povlačenje Osmanskog carstva sa ovih prostora, vlast Austrougarske i kasniji život u zajedničkoj jugoslovenskoj državi. U svim ovim istorijskim etapama postojali su trenuci međusobnog nerazumijevanja i sukoba, ali isto tako i mnogo duži periodi saradnje, uvažavanja i zajedničkog života.

Drugo poglavlje knjige (*1941. 77–270 str.*) dominantno opisuje zločine počinjene tokom nekoliko mjeseci 1941. godine. Pozivajući se na veliki broj prvora-zrednih istorijskih izvora, autor objašnjava kako su zločine tokom aprila 1941. godine pokrenuli lokalni marginalci, ljudi bez ugleda i značaja u predratnoj zajednici, koji su početkom rata postali vojnici NDH. Ti pojedici su u više pljačkaških akcija zlostavljali i ubili nekoliko stotina stanovnika pravoslavne vjeroispovijesti, koji su ubrzo napustili sela i pobjegli u šumu, gdje su počeli da pripremaju ustanak. Njihov odlazak u šumu izazvao je strah među lokalnim katoličkim i muslimanskim stanovništvom, pošto su ustanici (kako ih autor naziva) počeli da se svete svojim komšijama za ono što su i sami preživjeli. Pokrenuta spirala zločina dovela je do međusobnog nepovjerenja i straha od odmazde, zbog čega je civilno stanovništvo Kulen Vakufa u strahu od ustanika pokušalo da se skloni u susjedni Bihać. Pokrenuta je akcija evakuacije stanovništva, ali su tu priliku iskoristili ustanici koji su prvo napali izbjegličku kolonu, a kasnije u više odvojenih zločinačkih akcija za manje od 48 sati ubili preko 2. 000 civila, uglavnom žena, djece i staraca.

Uz detaljne opise, autor kroz različite istorijske izvore prati sudbine glavnih aktera događaja i njihove aktivnosti u predratnom periodu i sve one elemente koji mogu pomoći razumijevanju zločina. Ukazuje na ideološka lutanja mnogih aktera sukoba, od uglednih seoskih domaćina do članova partizanskog pokreta, koji se ne snalaze u događajima u kojima će biti počinjeni brojni zločini. Pojašnjavaju se modeli ponašanja stanovništva, i njihova potreba da kroz traume iz bliže ili dalje

prošlosti razumiju aktuelne sukobe. Ponuđen je širok spektar različitih tumačenja i niz sporednih detalja, koji pomažu da se iz različitih perspektiva osvijetle glavni akteri i procesi koji su doveli do zločina. Čini se da je u ovom dijelu knjige autor upao u zamku, na koju je i sam upozoravao, objašnjavajući da se zločini detaljno i slikovito opisuju, a malo objašnjavaju. Više od polovine rukopisa posvećeno je upravo opisima zločina i okolnostima koji su im prethodili. Ipak, držimo da taj dio iako bi mogao biti kraći, ne kvari previše opšti utisak, pošto ti opisi zaista pomažu u razumijevanju historijskog iskustva i dinamike unutrašnjih odnosa u jednoj zajednici.

Posljednje poglavlje knjige (*Nakon nasilja među zajednicama, 271–324 str.*) predstavlja jednu vrstu završnih promišljanja autora, koji u njemu analizira rezultate istraživanja i daje osvrt na početnu istraživačku hipotezu da se etničke grupe ne mogu uzimati kao primarni akteri nasilja.

- - - -

Iako autor istraživačke hipoteze problematizuje na lokalnom nivou, sadržaj analize ukazuje na ustaljene modele ponašanja pojedinaca i kolektiviteta u konfliktnim situacijama. Bergholc objašnjava da nasilje u Kulen Vakufu nijesu pokrenuli ljudi sa strane, inspirisani idejama koje su afirmisale vlasti NDH, već isključivo pojedinci, članovi te zajednice. Bila je to mala grupa društvenih marginalaca, kojoj je odsustvo centralizovane vlasti omogućilo apsolutnu neodgovornost. Njihovi motivi bili su čisto lukrativni (pljačka i otimanje), ali su te namjere pokušavali sakriti tako što su organizovali nasilje na etničkoj osnovi, koje je i pokrenulo spiralu zločina. Uslijedile su odmazde lokalnog pravoslavnog stanovništva, čime je počela nova etapa ubijanja isključivo po vjerskom i nacionalnom ključu. Kod svih ubistava frapantan je nivo okrutnosti koji su zločinci pokazivali prema žrtvama. Po tumačenju autora, to je posljedica činjenice da su i žrtve i zločinci članovi iste zajednice, komšije, bivši prijatelji. Zbog toga, tvrdi Bergholc, osnovni cilj zločina nije likvidacija, ubistvo, već poniženje žrtve. Ona naglašava da su se i pored teške situacije, među članovima svih zajednica postojali pojedinci koji su pokušavali da zaustave nasilje i smire situaciju. Sve su to uglavnom bili ugledni domaćini, trgovci ili lokalni funkcioneri iz predratnog perioda, ali je njihov uticaj u atmosferi kolektivnog straha bio marginalizovan. Cijelu zajednicu ispunio je osjećaj straha od odmazde, zbog čega je pored želje za osvetom i strah postao važan generator zločina. U takvim okolnostima, nacionalna odnosno vjerska pripadnost postala je jedini model homogenizacije.

Važan dio knjige, na koji po našoj ocjeni autor nije posvetio dovoljno pažnje, jeste način na koji se zajednica u Kulen Vakufu ponašala nakon rata. Vjerujemo da bi detaljnija analiza postkonfliktnog ponašanja dala mnogo više elemenata za sveobuhvatno sagledavanje istraživačke teme. Sve žrtve i zločinci u ovom sukobu bili su komšije, pa su svi preživjeli nakon rata bili u situaciji da se na različitim mjestima susreću sa onima koji su odlučivali o njihovoj sudbini 1941. godine. To je posebno važno i zbog činjenice da je najveći broj „ustanika”, koji su učestvovali u pogromu preko 2. 000 civila, kasnije završilo u partizanima. Isti ti ljudi nakon rata su zauzeli najvažnije političke i društvene pozicije, čime je nova vlast svjesno postala zaboravna prema događajima od 6. do 8. septembra 1941. godine. Napravljen je jedan prećutni dogovor između žrtava i zločinaca po kome svi znaju šta se dogodilo, ali niko o tome ne priča. Istina, autor u ovom dijelu nudi tri modela postkonfliktnog ponašanja u zajednici, ali su oni po našoj ocjeni nepotpuni i njihova detaljnija analiza dala bi novi kvalitet cijelom istraživanju. Na to ukazuju i dokumenti komunističkih vlasti iz 50-ih i 60-ih godina, u kojima se analiziraju primjeri nacionalizma i šovinizma u lokalnim zajednicama širom Bosne i Hercegovine. Postoje opravdane tvrdnje da se u postkonfliktnoj sredini, svaki incident među pripadnicima različitih vjerskih i nacionalnih grupa tumači iz perspektive vjerske ili nacionalne pripadnosti.

Na potrebu temeljnijeg istraživanja postkonfliktnog ponašanja u jednoj zajednici navodi i iskustvo Kulen-Vakufa tokom ratova 90-ih kada su ponovljene slične stvari kao i 1941. godine. Te okolnosti idu na ruku uvriježenim narativima o „ponavljanju istorije” i etnicitetima kao ključnim kolektivnim generatorima nasilja. Bergholc odbacuje takvo tumačenje, tvrdeći da su kolektiviteti i pripadnost određenoj nacionalnoj i vjerskoj grupi samo izgovor za mnogo praktičnije stvari. Na primjeru Kulen Vakufa iz 1941. godine, on to objašnjava činjenicom da su uzročnici nasilja bili pojedinci koji su iskoristili nedostatak snažne vlasti za pljačku komšija i lično bogaćenje. Kako bi se sakrili iza tih nepočinstava, oni su koristili etnički ključ, objašnjavajući da napadi na komšije imaju neki „viši cilj”. Problem je nastao kada su žrtve tih zločina počele da se svete, čime su pokrenule složenu spiralu nasilja, koju su kasnije podgrijavali strah od odmazde i osvete, čime je otvoren prostor za nove zločine. Detaljno analizirajući iskustvo ove zajednice, Bergholc je zaključio da se etničke grupe ne mogu posmatrati kao primarni akteri nasilja. Po njegovoj ocjeni, etnicitet ne generiše sukobe, već nasilje generiše i podstiče etničke razlike.

Knjiga Maksa Bergholca: *Nasilje kao generativna sila*, bez sumnje predstavlja dugo očekivani istraživački rad, koji ukazuje na ozbiljne nedostatke lokalnih istoriografija u obrađivanju teme nasilja među etničkim zajednicama. Insistiranje Bergholca da zločine i nasilje treba objašnjavati, a ne opisivati, veliki je iskorak i otklon od postojećeg iskustva u kome su, kako i sam zapaža, zločini detaljni i slikovito opisivani, a jako malo objašnjavani. Upravo je pokušaj dublje analize ovog problema najznačajnija vrijednost knjige, jer otvara novu istraživačku perspektivu, za koju je Bergholc ponudio metodološki okvir, koji može biti osnova za sva buduća istraživanja.

Sa druge strane, iako autor uvodi značajne metodološke i saznavne elemente u proces razumijevanja teme, njegove početne hipoteze jako su teško dokazive na primjeru male zajednice, kao što je Kulen Vakuf. Ne sporeći činjenicu da je Bergholc ponudio uvjerljivu argumentaciju, koja bi mogla podržati njegovu početnu istraživačku hipotezu, relevantnost takvog zaključka sigurno bi bila mnogo ubjedljivija ukoliko bi to potvrdila slična istraživanja u drugim sredinama. Samo na taj način mogu se rušiti postojeći narativi o etnicitetu kao ključnoj liniji podjele u multikonfesionalnim zajednicama. Sagledavanjem ovog istraživačkog pitanja otvara se i niz drugih istraživačkih tema, kao što je pitanje uticaja nasilja i ratnih trauma na identitet jedne zajednice, odnosno uticaj takvog identiteta na odnose u zajednici.

Ukazujući na mogućnost širenja istraživačke teme, treba naglasiti da je Bergholc ponudio potpuno zaokružen metodološki model za dalja istraživanja ove teme. Pokazao je kako se na osnovu pouzdanih i kredibilnih primarnih istorijskih izvora, može rekonstruisati priča o odnosima u jednoj lokalnoj zajednici. Kredibilnost njegovih zaključaka podsjeća na opasnost od pojednostavljivanja i dekontekstualizacije u istraživanju ovako značajnih tema. Takav pristup omogućava nam da iz različitih perspektiva pratimo sve važnije aktere ovih procesa i razumijemo kompleksan sistem međuljudskih odnosa u jednoj zajednici. Na taj način možemo da razumijemo kako uzajamno hranjeni strahovi i sumnjičenja, pokreću kod ljudi odbrambene mehanizme, koji ih povezuju po nacionalnom ili vjerskom osjećaju pripadnosti. Kada to razumijemo, biće nam mnogo jasnije zašto i najmanji incident može poslužiti kao izgovor da se opravdani ili neopravdani strahovi pretvore u masovne akte nasilja. Samo sa takvim pristupom možemo razumjeti šta to motiviše ljude da u određenom trenutku pokrenu nasilje prema svojim komšijama. Tada ćemo biti u prilici i da objasnimo kako funkcionišu mentalni obrasci postkonfliktnih zajednica, u kojima se zbog ukorijenjena sjećanja i iskustva nasilja iz prošlosti, svaki sukob transformiše u neki oblik vjerskog ili nacionalnog antagonizma.